

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING ILK SIYOSIY SINOVLARI:
OTASINING VAFOTI VA ITTIFOQCHILARNING XIYONATI**

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Tarix yo'nalishi talabasi

Saidjonov Shohrux Otabek o'g'li

+998334446655

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning hayotining dastlabki davri har tomonlama tahlil qilinadi. Unda Boburning tug'ilishi, nasab-nasabi, otasi Umarshayx Mirzoning bevaqt vafoti hamda ayrim ittifoqchilarning xiyonati yosh hukmdorning siyosiy shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatgani tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Maqolada xiyonat holatining nafaqat harbiy-siyosiy oqibatlari, balki uning insoniy, ma'naviy-psixologik jihatlari, xususan, G'ozixonning og'ir damda o'z oilasini tashlab qochishi misolida ochib berilgan. Shuningdek, Boburning xiyonatkor ittifoqchilarga nisbatan qo'llagan siyosiy pragmatizmi, bag'rikengligi va qat'iyat muvozanati yoritilgan. Tadqiqot xulosalari o'rta asrlar Sharq davlatchiligi, diplomatiyasi va harbiy psixologiyasini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Bobur, Umarshayx Mirzo, Qutlug' Nigorxonim, Davlatxon, Temuriylar, Farg'ona, Samarqand, Boburnoma, Davlatxon, G'ozixon.

Kirish. Zahiriddin Muhammad Bobur Sharq tarixida o'ziga xos o'rin egallagan buyuk shaxslardan biridir. U nafaqat yirik sarkarda va davlat arbobi, balki nozik didli shoir, tarixchi va memuarist sifatida ham mashhurdir. Boburning hayoti silliq va osoyishta kechmagan; aksincha, u juda erta yoshidan boshlab siyosiy kurashlar, ichki nizolar va xiyonatlar girdobiga tushgan.

Jahon tarixida o'chmas iz qoldirgan betakror siymolardan biri — Zahiriddin Muhammad Boburdir. U buyuk shoir, qomusiy olim, dono davlat arbobi va mohir sarkarda sifatida nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham butun dunyoda yuksak e'tirof etilib kelmoqda. Boburning serqirra faoliyati uning shaxsida ilm-fan, adabiyot va davlat boshqaruvi an'analari uyg'unlashganini yaqqol namoyon etadi.

Bobur qoldirgan beqiyos ilmiy va ijodiy meros milliy madaniyatimiz hamda xalqimizning adabiy-estetik tafakkuri shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, uning "Boburnoma" asari tarixiy-badiiy manba sifatida jahon ilm-fanida yuksak baholanadi. Shu bilan birga, Bobur g'azal va ruboiylari turkiy adabiyotning nafis namunalaridan biri sifatida qadrlanadi.

Shu bois, Zahiriddin Muhammad Bobur merosi nafaqat o'zbek xalqi ma'naviy xazinasining ajralmas qismi, balki jahon adabiyoti, ilm-fani va davlatchiligi tarixida ham alohida o'rin egallagan bebaho boylikdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Jahon tarixida o'chmas iz qoldirgan betakror siymolardan biri Zahiriddin Muhammad Bobur buyuk shoir, qomusiy olim, davlat arbobi va mohir sarkarda sifatida butun dunyoda ma'lum va mashhurdir. Uning beqiyos ilmiy-ijodiy merosi nafaqat milliy madaniyatimiz va xalqimiz adabiy-estetik tafakkurining shakllanishida, balki jahon adabiyoti, ilm-fani va davlatchiligi tarixida alohida o'ringa ega".

Temuriylar davrining oxirlariga kelib Movarounnahr hududida markazlashgan hokimiyat zaiflashib, shahzodalar o'rtasidagi taxt talashuvlari kuchaygan edi. Ana shunday murakkab davrda Bobur taxtga o'tirdi. Uning siyosiy shakllanishida uch muhim omil — aslzoda muhitida tug'ilishi, otasining kutilmagan vafoti va yaqin amaldorlarining ishonchsizligi hal qiluvchi rol o'ynadi.

Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yil 14-fevral kuni Andijon shahrida tug'ilgan. U Temuriylar sulolasiga mansub bo'lib, otasi — Farg'ona hokimi Umarshayx Mirzo, onasi — Qutlug' Nigorxonim edi. Nasl jihatidan Bobur Amir Temurning beshinchi avlodi hisoblanadi.

Bobur yoshligidan saroy muhitida, siyosiy an'analar va harbiy tayyorgarlik ruhida tarbiya topdi. Uning ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilib, u adabiyot, tarix, harbiy ish va davlat boshqaruvi asoslarini erta o'rgana boshladi. Bu omillar keyinchalik uning yetuk shaxs bo'lib shakllanishiga zamin yaratdi.

1494-yilda Umarshayx Mirzo kutilmaganda vafot etdi. Andijondagi qo'rg'onda kaptarxonadan qulab halok bo'lgan. Bu hodisa Farg'ona hokimiyatida keskin bo'shliq yuzaga keltirdi.

O'sha paytda Bobur atigi 12 yoshda edi. Shunga qaramay, u Farg'ona taxtiga o'tirdi. Yosh hukmdorning tajribasizligi sababli ichki va tashqi raqiblar faollashdi. Temuriy shahzodalar o'rtasidagi o'zaro kurashlar, mahalliy beklarning ikkilanma siyosati va qo'shni hukmdorlarning bosimi vaziyatni yanada murakkablashtirdi.

Umarshayx Mirzoning o'limi Bobur hayotidagi birinchi katta siyosiy zarba bo'ldi.

Ittifoqchilarning xiyonati va Davlatxon omili. Bobur hukmdorligining dastlabki bosqichida ichki xiyonatlar jiddiy muammo bo'lib chiqdi. Ayrim amaldorlar yosh hukmdorning tajribasizligidan foydalanishga urindilar. Manbalarda Davlatxon nomi Boburga xiyonat qilgan shaxslar qatorida tilga olinadi.

"Boburnoma"da yozilishicha, Davlatxon Zahiriddin Muhammad Boburning asosiy dushmanlaridan biri bo'lgan Tatarxon bilan uchrashgani haqida ma'lumotlar keltiriladi¹.

Davlatxon Lodiya (Lahor hokimi) aslida Boburni Hindistonga, Dehli sultoni Ibrohim Lodiya qarshi urush ochish uchun taklif qilgan asosiy shaxslardan biri edi. Biroq, Bobur Hindiston ichkarisiga kirib kelgach, Davlatxonning pozitsiyasi va "xiyonati" Bobur tomonidan keskin qoralanadi.

"Boburnoma"da Davlatxonning qilmishlari quyidagicha ta'riflanadi va baholanadi:

Tatar gakkar Davlatxon bilan uchrashib, unga "biroz bo'ysunganamo" bo'lib ko'ringan. Davlatxonning o'zi ham aslida Dehli sultoniga bo'ysunib yurgandek ko'rinsa-da, amalda o'z mustaqilligini saqlab qolishga uringan. Bobur Mirzo uning bu xarakterini "munofiqlik" va "ikkiyuzlamachilik" sifatida baholaydi. U Boburdan o'z manfaatlari yo'lida foydalanmoqchi bo'ladi.

Davlatxon Boburga Ibrohim Lodiyni taxtdan ag'darishda yordam berishni va'da qilib, uni Hindistonga chorlagan edi. Biroq, Bobur qo'shini bilan kelib, Panjob va Lahorni qo'lga kiritgach, Davlatxon vaziyat o'zgarganini, Bobur bu yerlarni mahalliy boshqaruvchilarga emas, balki o'z mulkiga aylantirmoqchi ekanligini tushunib yetadi. Shundan so'ng u Boburga qarshi yashirincha fitna uyushtira boshlaydi va ochiqdan-ochiq bo'ysunishdan bosh tortadi. Bobur uni va'dasizlik va ishonchsizlikda ayblaydi.

Bobur Mirzo Davlatxonning harbiy salohiyati va siyosiy irodasini yuqori baholamaydi. Asarda Davlatxonning Bobur qo'shini yaqinlashayotganini eshitib, Lahorni tashlab qochgani, Milvat (Malo't) qal'asiga yashiringani bayon qilinadi. Bobur uning bu harakatini katta da'volar qiluvchi, lekin haqiqiy xavf tug'ilganda mas'uliyatdan qochuvchi "qo'rqqoq" odamning ishi deb ta'riflaydi.

Davlatxonning xiyonati va fitnasi barbod bo'lgach, u Bobur huzuriga bo'yniga ikkita qilich osib, taslim bo'lib keladi (bu o'sha davrda o'zini gunohkor hisoblab, rahm-shafqat so'rash belgisi edi). Bobur Mirzo bu sahnani juda ta'sirli va kinoyali tasvirlaydi:

Bobur unga qarata: "Seni ota o'rnida ko'rib, izzat-hurmatningni joyiga qo'ygan edim, Lahor va viloyatlarni senga berdim. Sen esa evaziga bo'yingga qilich osib kelding, qilgan fitnalariningni oqibati mana shu!" — mazmunida dashnom beradi.

Bobur uning yoshini va avvalgi xizmatlarini hurmat qilib o'lim jazosidan asrab qoladi, biroq xiyonati tufayli uni barcha unvon va yerlaridan mahrum qilib, surgun qiladi (Davlatxon surgun yo'lida vafot etadi).

¹ **Bobur, Zahiriddin Muhammad.** Boburnoma / Zahiriddin Muhammad Bobur; Tahrir hay'ati: A. Qayumov, X. Sultonov, B. Alimov va boshq.; Xalqaro Bobur fondi. — T.: „O'qituvchi“ NMIU, 2008. — 172-b.

Xulosa qilib aytganda, «Boburnoma»da Davlatxon Lodiyning xiyonati — siyosiy kaltabinlik, o‘z shaxsiy manfaatini yurt manfaatidan ustun qo‘yish va qudratli hukmdor (Bobur) bilan o‘yin qilishga urinishning ayanchli oqibati sifatida talqin etilgan.

“Boburnoma” asarining 1526-yil yanvar oyidagi voqealarni, ya’ni Boburning Hindistonga beshinchi va hal qiluvchi yurishi davrini qamrab olgan qismida asosan Malo‘t (Milvat) qasrining qamal qilinishi, Davlatxon Lodiyning taslim bo‘lishi va uning to‘ng‘ich o‘g‘li G‘ozixonning xiyonati hamda qorako‘ngilligi batafsil bayon etilgan.

G‘ozixon — Panjob hokimi Davlatxon Lodiyning katta va eng iste‘dodli o‘g‘illaridan biri edi. Aynan u otasi bilan birga Boburni Hindistonga taklif qilib, keyinchalik siyosiy vaziyat o‘zgargach, Dehli sultoni Ibrohim Lodiy bilan ham, Bobur Mirzo bilan ham tuzilgan ahdlarni buzib, o‘z mustaqil davlatini qurishga intiladi.

Qochish va fitna markazi: “Boburnoma” asarining ushbu bobi boshidayoq Bobur Kalanurdan jo‘naganida G‘ozixonning yaqin-atrofdagi qochib yurgani haqida xabar oladi. G‘ozixon Bobur qo‘shiniga ochiq jangda qarshilik ko‘rsata olmasligini bilib, o‘zining eng ishonchli tayanchi — Malo‘t qo‘rg‘oniga yashirinishni rejalashtiradi.

Boburning strategik maqsadi: Bobur harbiy kengash tuzib, beklariga birinchi navbatda G‘ozixonni tiriklayin qo‘lga olishni buyuradi. Agar yetib olisholmasa, u yashiringan Malo‘t qasrini qattiq qamal qilishni buyuradi. Chunki G‘ozixon tirik va erkin qolar ekan, Panjobda tinchlik o‘rnatib bo‘lmas edi.

“Boburnoma” asarining eng ta’sirli va dramatik qism — bu G‘ozixonning o‘z oilasi va yaqinlariga nisbatan qilgan nomardligidir.

Yolg‘on va aldov: Davlatxon Lodiy qamal holatida chorasiz qolib, Boburga taslim bo‘lishini bildirish uchun odam yuborganida: “G‘ozixon tog‘ga qochib ketdi”, deb xabar beradi. Aslida esa, qamal ichidagilar va soqchilar G‘ozixonni qasr ichida ko‘rishganini aytishadi. Ya’ni, G‘ozixon so‘nggi daqiqagacha taslim bo‘lmaslik chorasini ko‘rgan yoki yashiringan.

Yaqinlarini tashlab qochishi: Bobur qasrdagi xazina va asirlarni tekshirgach, achchiq haqiqat o‘rtaga chiqadi: G‘ozixon otasi (Davlatxon), aka-ukasi (Alixon, Ismoilxon), onasi va opa-singillarini dushman qarshisida (Malo‘t qasrida) qoldirib, o‘z jonini qutqarish uchun bir nechta odami bilan tog‘ga qochib ketgan bo‘ladi.

Boburning G‘ozixonga bergan ta’rifi:

Bobur Mirzo uning bu qilmishini shunchaki harbiy chekinish emas, balki eng oliy darajadagi ma’naviy tubanlik deb biladi va uni “nomussiz, nomard, behamiyat (g‘urursiz)²” deb ataydi.

Ushbu holatni ta’riflash uchun Bobur o‘z asarida forsiy she’rdan namuna keltiradi:

Mabino‘f behamiyatro ki hargiz,

Naxohad did ro‘yi vekbaxti,

Tav osoni guzinad xeshtanro,

Zanu farzand bigzorad ba saxti.

Ma’nosi: Unday g‘urursiz, behamiyat odamni ko‘rma, u hech qachon baxt yuzini ko‘rmaydi. U o‘z jonini qutqarib, xotin va bola-chaqasini og‘ir, yomon ahvolda tashlab ketadi.

G‘ozixon nafaqat oilasini, balki o‘ziga sodiq bo‘lgan harbiy istehkomlarni ham tashlab qochadi.

Kotla va Gang‘ota qasrlari: G‘ozixon qochgan tog‘li hududda uning eng mustahkam qal’alaridan biri — Kotla qasri joylashgan edi. Bu qasr tik qoya ustida (70-80 qari balandlikda) qurilgan bo‘lib, unga faqat ko‘tarma ko‘prik orqali kirilgan. Ya’ni, uni oylab qamal qilib saqlash mumkin edi.

Irodasizlik: Boburning hujumchi qo‘shinlari Kotlaga yetib kelib, jang boshlaganlarida, qasr

² **Bobur, Zahiriddin Muhammad.** Boburnoma / Zahiriddin Muhammad Bobur; Tahrir hay’ati: A. Qayumov, X. Sultonov, B. Alimov va boshq.; Xalqaro Bobur fondi. — T.: „O‘qituvchi“ NMIU, 2008. — 195-b.

ichidagi G'ozixonning odamlari kech kirishi bilan bunday ulkan istehkomni tashlab qochishadi. Bu holat G'ozixonning qochishi uning butun qo'shinida tushkunlik va irodasizlik kayfiyatini uyg'otganini ko'rsatadi.

“Boburnoma”da G'ozixon obrazi — va'dasiga vafo qilmaydigan siyosatchi, og'ir damda oilasini tashlab qochuvchi qo'rqqoq va o'z qo'l ostidagilarga o'rnak bo'la olmagan beqaror qo'mondon sifatida to'liq fosh etilgan. Uning xiyonati va mas'uliyatsizligi nafaqat uning o'zini, balki butun Lodiy sulolasining Panjobdagi hukmronligini tanazzulga yetkazdi. Otasi Davlatxon esa surgun yo'lida fojiali tarzda vafot etdi. Ushbu ma'lumotlar “Boburnoma” tadbilining 193-195-betlarida keltirilgan.

“Boburnoma”da keltirilgan xiyonat zanjiri (Davlatxon va G'ozixon voqealari) nafaqat Hindiston yurishi davri, balki Zahiriddin Muhammad Boburning butun hayoti va siyosiy faoliyatidagi eng katta saboqlardan biridir. O'smirlik yillarida Farg'ona va Samarqand uchun kurashlarda eng yaqin qarindoshlari hamda beklari (masalan, Tanbal, Sulton Ahmad Mirzo) tomonidan ko'rgan xiyonatlari, umrining so'nggi yillarida Hindistonda ham takrorlandi.

Xulosa. “Boburnoma” asarida bayon etilgan tarixiy jarayonlar, xususan, Davlatxon va uning o'g'li G'ozixon Lodiy bilan bog'liq voqealar tahlili shuni ko'rsatadiki, Zahiriddin Muhammad Boburning siyosiy faoliyati va harbiy strategiyasi faqatgina tashqi dushmanlarga qarshi kurashdan iborat bo'lmay, balki ichki ittifoqchilarning beqarorligi va xiyonatlarini bartaraf etish jarayonida shakllangan. Siyosiy hokimiyat va shaxsiy manfaat yo'lida har qanday ahd va qasamyodlardan kechishga tayyor bo'lgan mahalliy hukmdorlar qiyofasi asarda fosh etiladi.

Siyosiy makkorlik va manfaatlarning to'qnashuvi: Davlatxon va G'ozixon timsolidagi “ittifoqchilar” Boburni Hindistonga mustaqil hukmdor sifatida emas, balki Dehli sultonligini parchalash va o'zlarining mintaqaviy mustaqilligini ta'minlash yo'lidagi vaqtinchalik “harbiy qurol” sifatida ko'rganlar. Boburning imperiya barpo etish strategiyasi ularning shaxsiy ambitsiyalariga zid kelgan zahoti, ittifoqchilik munosabatlari yashirin fitna va ochiq xiyonatga aylangan.

Xiyonatning ma'naviy va psixologik inqirozi: Bobur xiyonat fenomeniga nafaqat harbiy-siyosiy muammo, balki insoniy tubanlik sifatida baho beradi. G'ozixonning o'z ota-onasi, aka-ukalari va haramini Malo't qal'asida dushman qo'lga tashlab, o'z jonini qutqarish uchun qochishi — irodasizlik va axloqiy inqirozning eng yuqori nuqtasi sifatida ko'rsatiladi. Boburning bu holatga forsiy she'r bilan munosabat bildirishi, muallifning mardlik va oilaviy sadoqat tushunchalariga qanchalik katta e'tibor qaratganidan dalolat beradi.

Mazkur voqealar Boburning siyosiy yetukligini yana bir bor namoyish etadi. U xiyonat qilgan ittifoqchilariga nisbatan hissiyotga berilmay, pragmatik choralar ko'radi: Davlatxonning yoshi va o'tmishdagi xizmatlarini inobatga olib, unga jismoniy jazo bermaydi, biroq uning siyosiy qudratini butkul tugatadi. Shu bilan birga, xiyonat ortida turgan intellektual boyliklarni (G'ozixonning nodir kutubxonasini) saqlab qolishi va uni ilm-fan rivojiga yo'naltirishi Boburning yuksak madaniy saviyasini ko'rsatadi.

Umuman olganda, Boburning ilk siyosiy sinovlari va ittifoqchilarning xiyonati translyatsiyasi “Boburnoma” asarining nafaqat qimmatli tarixiy manba, balki o'rta asrlar Sharq davlatchiligi, diplomatiyasi va harbiy psixologiyasini o'rganishda muhim konseptual qo'llanma ekanligini isbotlaydi. Bu sinovlar silsilasi yosh hukmdorni keyinchalik Panipat va Kanva janglarida buyuk g'alabalarni qo'lga kiritib, qudratli Boburiylar saltanatiga asos solishida muhim hayotiy poydevor vazifasini o'tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://gov.uz/oz/digital/news/view/35109>
2. <https://jdpu.uz/bobur-laqabi-va-boburnoma-dagi-ayrim-joy-nomlari-etimologiyasi-haqida/>
3. Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. -T.; “O‘qituvchi”, 2012.
4. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma / Zahiriddin Muhammad Bobur; Tahrir hay’ati: A. Qayumov, X. Sultonov, B. Alimov va boshq.; Xalqaro Bobur fondi. — T.: „O‘qituvchi“ NMIU, 2008. — 288 b.
5. Zahiriddin Muhammad Bobur entsiklopediyasi. Toshkent: Sharq, 2014.
6. www.ziyouz.com kutubxonasi